

УДК 364(075.8)

*Савельчук І. Б.,
к. пед. н.,
доцент кафедри теорії
та технології соціальної роботи,
факультет соціально-психологічних
наук та управління,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна)*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті представлено результати аналізу сучасної соціальної роботи шляхом виділення методологічних орієнтирів її розвитку, визначення наукового статусу соціальної роботи, окреслення взаємозв'язків теорії та практики соціальної роботи. Проведено теоретичний аналіз формування наукових засад соціальної роботи у межах взаємодії соціальної роботи та соціальної педагогіки. Охарактеризовано проблему співвідношення теорії та практики соціальної роботи. Сформульовано вихідні теоретичні засади досліджень теорії та практики соціальної роботи в контексті здійснення підготовки соціальних працівників.

Ключові слова: *соціальна робота, теорія соціальної роботи, практична соціальна робота, методологічна проблематика, підготовка фахівців соціальної сфери.*

В статье представлены результаты анализа современной социальной работы путем выделения методологических ориентиров ее развития, определение научного статуса социальной работы, определение взаимосвязей теории и практики социальной работы. Проведен теоретический анализ формирования научных основ социальной

работы в рамках взаимодействия социальной работы и социальной педагогики. Охарактеризована проблема соотношения теории и практики социальной работы. Сформулированы исходные теоретические основы исследований теории и практики социальной работы в контексте осуществления подготовки социальных работников.

Ключевые слова: *социальная работа, теория социальной работы, практическая социальная работа, методологическая проблематика, подготовка специалистов социальной сферы.*

In article the results of analysis of contemporary social work by providing methodological orientations of its development, the definition of the scientific status of social work, defining relationships of theory and practice of social work. The theoretical analysis of the formation of the scientific foundations of social interaction within social work and social pedagogy. The characteristic problem of balance of theory and practice of social work. Formulated basic theoretical principles of research theory and practice of social work in the context of the training of social workers.

Key words: *social work, social work theory, practical social work, methodological issues, training social workers.*

Загальні тенденції та докорінні перетворення, що здійснюються в економічному, соціокультурному житті, актуалізують вивчення можливостей теорії та практики соціальної роботи і, насамперед, такого важливого чинника реформування соціальної сфери, яким виступає підготовка соціальних працівників. Одне з нагальних завдань майбутніх фахівців – використання потенціалу соціальної роботи в оновленні соціокультурного простору України, оскільки соціальна робота стає суттєвою “третьою силою”, що здатна, завдяки соціально-оновлюючому змісту практичної діяльності, подолати суспільні виклики соціально-економічних змін. Переосмислення теорії й практики соціальної роботи певною мірою залежить від їх взаємовідношення, яке має ґрунтуватися на структурно цілісному та повноцінному уявленні про її сутність як науки, здійснюватися шляхом комплексного вивчення й урахування перспектив застосування теоретичного обґрунтування практики соціальної роботи. Така можливість забезпечується, з одного боку, орієнтацією на парадигмальний підхід до соціальної роботи, а з іншого – конкретизацією спрямованості соціальної роботи, що особливо важливо в контексті підготовки соціальних працівників до майбутньої професійної діяльності.

Опанування професією “соціальний працівник” потребує послідовного і ґрунтовного врахування своєрідності та ідентичності соціальної

роботи, закономірностей її функціонування та розвитку, структурування напрямів як певної цілісності соціальної роботи. Переорієнтація підготовки соціальних працівників на всіх її ступенях і рівнях здійснення, розробка та запровадження більш дієвих форм організації, доцільних методів і технологій соціальної роботи сприятиме підвищенню якості та стандартів надання соціальних послуг. Постає необхідність розуміння методологічних проблем соціальної роботи, що надасть можливість теоретичного осмислення шляхів удосконалення підготовки фахівців соціальної сфери.

Метою даної публікації є виокремлення методологічних орієнтирів сучасної соціальної роботи щодо поглиблення наукових уявлень про механізми вдосконалення підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності.

Методологічні питання соціальної роботи завжди привертали увагу вітчизняних (І. І. Мигович, Л. М. Димитрова, А. Й. Капська, О. В. Безпалько, А. В. Фурман, І. В. Козубовська, О. Г. Карпенко, І. М. Мельничук та ін.) і зарубіжних (В. І. Жуков, Т. Шанін, М. В. Фирсов, О. Г. Студьонова, Л. В. Топчий, Е. І. Холостова, М. Пейн, Allen Rubin, Earl R. Babbie, Karen M. Sowers, Catherine N. Dulmus., Grinnell R., Unrau Y. та ін.) дослідників, що зумовлювали їх реалізацію в контексті підготовки фахівців соціальної сфери в Україні.

Суперечливий статус соціальної роботи в пострадянському просторі, “характер тих проблем, з якими вона має справу, не дозволяють запропонувати однозначні методи їх ефективного розв’язання” [7, с. 45] через складність і неможливість застосування науково-методологічного обґрунтування. Це призводить до суперечливого права вважати соціальну роботу повноцінною науковою дисципліною як галузі, оскільки вона не має повною мірою розвинутої й автономної теоретичної бази [7, с. 45] і тому сприймається “як інтуїтивне мистецтво, а не наука, яка може навчити” [7, с. 45]. Дискусійність щодо визнання соціальної роботи як науки [8]: “соціальна робота є не наукою, а сферою людської діяльності, що має наукове підґрунтя”, “соціальна робота – це наука, але доцільніше говорити про галузь наукового знання”, – тільки підтверджує складний шлях становлення наукового статусу соціальної роботи в Україні.

Неоднозначність розуміння соціальної роботи як науки на початку її становлення в Україні, на думку І. І. Миговича [4], пов’язано з наступним:

- по-перше, методологічне обґрунтування соціальної роботи спричинено пошуком ефективних механізмів реалізації соціальної політики;

- по-друге, вітчизняний умовний розподіл соціальної роботи на теоретичний і практичний рівні дозволив переважати практичній діяльності з розв'язання проблем, зокрема соціально-педагогічних;

- по-третє, теоретичні засади соціальної роботи формуються з домінуванням соціальної педагогіки та теорії соціального виховання, при цьому “соціальна педагогіка ще не набула такого статусу, а теорія соціального виховання перебуває в зародковому стані”[4].

Причину вказаних фактів ми можемо пояснити тим, що теоретико-методологічні здобутки висвітлювали специфічність зв'язку соціальної роботи із соціальною політикою, оскільки розбудова нової системи соціальної роботи як механізму соціальної політики в Україні, її інституалізація, відбувалися у тісній залежності від ідеї державної системи соціального забезпечення. Тому вирішення проблем щодо визначення змісту та напрямів соціальної політики, “змушувало теоретиків і практиків відповідно визначати місце і роль соціальної роботи в реалізації соціальної політики” [2, с. 89]. Але, на думку А. Й. Капської, “соціальна політика, визначаючи зміст, спрямованість, нормативно-правову базу соціально-педагогічної роботи, водночас і є методологічною, організаційно-практичною основою, яка диктує методи, форми і технології соціальної роботи” [2, с. 89].

Характер орієнтування соціальної роботи на соціально-педагогічну проблематику, а соціальної політики – на молодіжну проблематику, на той час стає можливим через відсутність цілісних концептуальних засад для практики соціальної роботи, неможливість розвивати наукові перспективи, відсутність методологічних досліджень у сфері соціальної роботи. Абсолютно правомірно, що формування наукових засад соціальної роботи, просування наукових досліджень у галузі соціальної роботи відбувається спираючись на соціально-педагогічні ідеї. Початком такого спільного спрямування ми вважаємо необхідність теоретико-методологічного обґрунтування спрямованості соціальної політики на нормативно-законодавчому рівні (Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” № 2998-ХІІ від 05.02.1993 р.). Водночас й практична діяльність фахівців соціальної сфери потребувала розробки методології соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні (І. Д. Зверева), а її орієнтація на існуючий практичний досвід сприяла подальшій розбудові вітчизняної системи соціальної роботи.

Розвиваючись одночасно з відродженням соціальної педагогіки, соціальна робота у своєму науковому становленні проходить дуже складний власний шлях. Цьому сприяє “особлива близькість змісту діяльності соціальної педагогіки по відношенню до соціальної роботи, яка

з'явилася одночасно” [3, с. 5]. Історичні витоки становлення соціально-педагогічної теорії визнавали предметом її дослідження “соціальну допомогу знедоленим дітям і профілактику правопорушень серед неповнолітніх (Герман Ноль, Гертруда Боймер)” або “проблему інтеграції виховних чинників суспільства з метою підвищення культурного рівня населення (Пауль Наторп)” [1, с. 19]. На думку І. Д. Зверєвої [1, с. 20], їй досі спостерігається в методології “неузгодженість термінології, нечіткість або подвійне трактування багатьох понять, що не дозволяє надати чітку оцінку новим соціальним явищам і процесам”, що призводить до зміщення акцентів з “вивчення соціально-педагогічних проблем на питання соціальної роботи”. Заплутаності додає ще й те, що поряд зі спробами підвести науково-методологічний фундамент до практики соціальної педагогіки або до практики соціальної роботи став застосовуватися термін “соціальна освіта” в контексті підготовки соціальних працівників. Таке пояснення пов’язується з необхідністю вирішення соціальних проблем захисту та допомоги населенню завдяки соціальній освіті, яка “ототожнюється з теорією та практикою “соціальної роботи”, з процесом підготовки спеціалістів для даної сфери діяльності” [5]. Остаточного укорінення термін “соціальна освіта” набуває відповідно до принципу “освіта впродовж життя” та з введенням у обіг поняття “неформальна освіта”. За таких умов тільки спільне розв’язання методологічних проблем у межах взаємодії соціальної роботи та соціальної педагогіки надає можливість позитивно впливати на методологію фахової освіти соціальних працівників, яка б забезпечувала розвиток і вдосконалення освітнього середовища, у якому здійснюється професійна підготовка.

Можливо, що методологічного розв’язання потребує й проблема розрізнення соціальної роботи на теорію та практику, а з професіоналізацією останньої – й виокремлення підготовки соціальних працівників у структурі практичної соціальної роботи. Проблема співвідношення теорії та практики, їх взаємопроникнення, взаємовпливу залишається методологічно невирішеною, а її розв’язання набуває актуального значення для підготовки соціальних працівників.

Хоча щодо ідеї розмежування соціальної роботи на теорію та практику вона не нова для вітчизняної соціальної роботи, оскільки такий розподіл історично закріплений у зарубіжній соціальній роботі. При цьому, зарубіжні дослідження практики соціальної роботи, вивчення впливу історичних чинників на формування її статусу та професійної ідентичності дозволили Майклу Дж. Голошко (Michael J. Holosko) стверджувати, що незважаючи на “існування практики соціальної роботи протягом 400 років, вона як і раніше прагне до самовизначення” [11].

На думку Г. Бартлетта, істотне значення для розвитку, поширення й упровадження теоретичних знань у практику соціальної роботи, набуваючи спільних і, водночас, специфічних особливостей, з різними завданнями та цілями, мають наступні складові [9, с. 8]:

- навчання (Teaching);
- дослідження (Research);
- управління (Administration),

Щодо визначення такої складової як навчання майбутніх фахівців соціальної сфери, зазначимо, що на шляху розвитку практичної соціальної роботи певного значення набувають школи соціальної роботи, які здійснюють підготовку соціальних працівників. Оскільки “Школи соціальної роботи та їх викладачі виступали як організована й однорідна група всередині закладів освіти, то вони мали змогу впливати на формування професійного мислення” [9]. Зрозуміло, що викладання теоретичних основ соціальної роботи у своєрідно створеному середовищі повинні посилювати як професійну ідентичність фахівців, так і практику в цілому.

Вивчення зарубіжного досвіду розвитку сучасної теорії соціальної роботи дозволило І. І. Миговичу визначити пріоритетну орієнтацію відповідно до її диференціювання та внутрішнього структурування за такими рівнями [4, с. 75]:

- теоретико-методологічні проблеми й концептуальні засади;
- спеціальні теорії, що становлять наукові засади для надання соціальної допомоги, сприяння різним категоріям населення (галузеві, або теорії соціальної роботи середнього рівня);
- техніко-технологічні, емпіричні знання (висвітлюють проблеми соціального проектування оптимальних форм організації роботи, технології здійснення її різновидів).

У той же час стрімкий розвиток практики соціальної роботи постійно призводить до переосмислення значущості теоретичних засад щодо їх доцільності й можливості застосування під час вирішення складних життєвих ситуацій або при роботі з соціально незахищеними категоріями населення та іншими групами клієнтів, які потребують підтримки, допомоги та захисту. Так, визначення значущої теорії здійснюється за критеріями [12, с. 227]:

- *сфера застосування в практичній соціальній роботі*, оскільки цей критерій обумовлює значення теорії в певних межах практичного застосування, відповідно до якого ідентифікуються частини або теорія в цілому;

- *викладання (вивчення) теорії* в процесі підготовки соціальних працівників в університетах або в коледжах університетів;

- *успішність* визнання практикою соціальної роботи;
- *доцільність* застосування для педагогічної підтримки.

Виходячи з означених критеріїв значущості теорії, представлено класифікацію теорії соціальної роботи в норвезькому форматі, до складу якої увійшли п'ять теоретичних моделей [12, с. 227]:

- 1) теорія систем (System theory);
- 2) психодинамічна теорія (Psychodynamic theory);
- 3) теорія навчання (Learning theories);
- 4) інтеракціоністська теорія (Interactionist theory);
- 5) теорія конфліктів (Conflict theory).

Проте, застосування в науковому обігу понять “теоретична модель соціальної роботи”, “модель практичної соціальної роботи” призводить до існування різних теоретичних підходів до обґрунтування практики соціальної роботи, а наявність різноманітних моделей практичної діяльності вимагає розгляду співвідношення теорії та практики соціальної роботи відповідно до критеріїв ефективності надання соціальних послуг населенню. Відсутність чіткого розуміння місця теорії соціальної роботи в системі соціальної роботи, необхідність теоретичного осмислення існуючих моделей соціальної роботи виявляє ряд суперечностей, розв'язання яких потребує узагальнення та систематизації теоретичних моделей соціальної роботи, що дозволить представити теорію соціальної роботи як мультипарадигмальну [6].

Визначення дослідження як складової практики соціальної роботи відбувається з позиції необхідності та потреби соціальних працівників щодо:

- оцінювання власної професійної діяльності;
- розробки й експертизі соціальних програм і проектів;
- моніторингу якості соціальних послуг різним категоріям клієнтів.

Крім цього, професійна діяльність соціальних працівників потребує систематичного емпіричного підтвердження правильності застосування методів і технологій соціальної роботи у розв'язанні конкретних життєвих ситуацій. Отже, орієнтирами сучасної соціальної роботи стосовно здійснення досліджень є:

- експертне оцінювання власної професійної діяльності, організації або певного напрямку практики;
- критичне оцінювання застосування теорій соціальної роботи в практичній діяльності;
- розробка та реалізація наукових досліджень для розвитку сфери соціальних послуг і розв'язання проблем у практиці соціальної роботи.

Розуміння дослідження як процесу, яким володіє соціальний працівник, дозволяє такого фахівця представити, з одного боку, як дослідника,

а з іншого – як споживача наукових концепцій у своїй практичній діяльності [10].

Для практичної соціальної роботи виокремлення управління як її складової здається цілком логічним в умовах інституалізації та професіоналізації, оскільки забезпечується спрямування системи соціальної роботи нормативно-правового та організаційно-управлінського характеру. Пошук нових механізмів управління, що орієнтують на удосконалення практичної соціальної роботи вимагають підготовки та планування організаційних заходів, розробки та впровадження інноваційних моделей соціальної роботи. Щодо управління процесами професіоналізації соціальної роботи, то суттєвий вплив вони мають на якість надання соціальних послуг та впровадження соціальних стандартів. Переосмислення організаційних ресурсів професіоналізації соціальної роботи для здійснення ефективного управління дозволить залучити кваліфікованих фахівців, молодих фахівців, здатних діяти в умовах суспільних змін і динамічного розвитку практики соціальної роботи.

Отже, становлення сучасної соціальної роботи в Україні детерміновано природою практичної діяльності з надання підтримки, допомоги, захисту та підготовки до неї. Загальний розвиток соціальної роботи як науки, так і професії повинен відбуватися на засадах взаємозбагачення та взаємопроникнення, адаптації наукових надбань теорії до практичних проблем, впливу практичного досвіду розв'язання соціальних проблем, складних життєвих ситуацій на збагачення теорії соціальної роботи.

Література

1. Зверева І. Д. Стратегія розвитку соціальної педагогіки в Україні / І. Д. Зверева // Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. – 2011. – № 3 (16). – С. 18–21.

2. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота як інструмент соціальної політики / А. Й. Капська // Український соціум. – 2002. – № 1. – С. 89–94.

3. Липский И. А. Социальная педагогика. Методологический анализ : учеб. пособие / И. А. Липский. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 320 с.

4. Мигович І. І. Становлення соціальної роботи як науки в Україні / І. І. Мигович // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 1–2. – С. 68–77.

5. Поліщук В. А. Взаємозв'язок процесів становлення і розвитку соціальної роботи і соціальної освіти в Україні / В. А. Поліщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[//http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/4/visnuk_26.pdf](http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/4/visnuk_26.pdf). – Назва з екрана.

6. Савельчук І. Б. До питання актуальності проблем взаємозв'язку теорії та практики соціальної роботи / І. Б. Савельчук // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – Випуск 12. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 10–16.

7. Шанін Теодор. Соціальна робота як культурний феномен сучасності: нова професія й академічна дисципліна в контексті соціальної теорії та політичної практики сьогодення / Теодор Шанін // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 1–2. – С. 39–67.

8. Школа професійного методологування: Методологічне обґрунтування професійної підготовки соціальних працівників засобами інтерактивних технологій // Вітакультурний млин. Методологічний альманах НДІ методології та економіки вищої освіти ТНЕУ, додаток до Українського теоретико-методологічного соціогуманітарного часопису “Психологія і суспільство”. – 2011. – Модуль 13. – С. 87.

9. Bartlett, Harriett M. Toward Clarification and Improvement of Social Work Practice / Bartlett, Harriett M. [Електронний ресурс] // Social Work: Oxford University Press, 1958. – 3 (2). – Р. 3–9. – Режим доступу:

[//http://www.jstor.org/stable/23707526](http://www.jstor.org/stable/23707526). – Назва з екрана.

10. Earl R. Babbie. The practice of social research / Earl R. Babbie [Електронний ресурс]. – Wadsworth Pub. Co., 1975. – 511 р. – Режим доступу:

[//https://books.google.by/](https://books.google.by/). – Назва з екрана.

11. Holosko Michael J. The History of the Working Definition of Practice / Holosko Michael J. [Електронний ресурс] // Research on Social Work Practice, Vol. 13. – No. 3, May, 2003. – Р. 271–283. – Режим доступу:

[//http://rsw.sagepub.com/content/13/3/271.citation](http://rsw.sagepub.com/content/13/3/271.citation). – Назва з екрана.

12. Hutchinson Gunn Strand, Oltedal Siv. Five Theories in Social Work [Електронний ресурс]. – Oslo : Universitetsforlaget. – UiN-report 1/2014. – 260 с. – Режим доступу:

[//https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/id/96588/Hutchinson_GS.pdf](https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/id/96588/Hutchinson_GS.pdf). – Назва з екрана.